

ми візьмемось за відбудовування країни. Але чи так само легко буде вилікувати ті душевні рани, які залишить по собі війна?!

Література

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М.: Республика, 1994. 270 с.
2. Nazarov A, Jetly R, McNeely H, Kiang M, Lanius R, McKinnon MC. Role of morality in the experience of guilt and shame within the armed forces. *Acta Psychiatr Scand.* 2015. № 132. P. 4–19.
3. Августин Блаженный. О граде Божьем. Творения. Т. 3, Кн. 1-13. Санкт-Петербург: Алетейя; Киев: УЦИММ-пресс, 1998. 595 с. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/o-grade-bozhem/ (дата звернення: 20.10.2022).
4. Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть II-II. Вопросы 1-46. К.: Ника-Центр, 2011.-576 с. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-7/40> (дата звернення: 20.10.2022).
5. Бердяев Н. Судьба России. Космическое и социологическое мироощущение. URL: <https://www.libfox.ru/168578-34-nikolay-berdyayev-sudba-rossii-sbornik.html#book> (дата звернення: 20.10.2022).

Міщенко Віктор (Харків)

СОВІСТЬ ЯК ОСНОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-МОРАЛЬНОЇ ДУХОВНОСТІ

З моменту осьового часу, коли світи з'явилися великі пророки та філософи, щоб дати нову лінію добра і зла, виникає уявлення про власну духовну природу, виникає прагнення подолати за допомогою цього дивного морального регулятора, який був наданий людині для його спасіння та духовного сходження – дару совісті. За допомогою цього дару здійснюється людська еволюція – складний й суперечливий шлях від певної крапки історії, символом позначення якої може бути Сфінкс, який демонструє повну перевагу тваринного початку до крапки, яку позначив Дюрер Альбрехт створив скульптуру Самсону, що роздирає пащу Німейського лева, якби прагне подолати власні тваринні інстинкти. Але створити це складне, це не вдалось людині за тривалий час антропогенезу. Ще Платон говорив про те, як важко людині подолати устремління нижчої, бажаної частини душі. Про складність людського духу подолати агресивні прояви писав вже в наші часи Конрад Лоренц [12].

Совість теж може бути джерелом, радісним актом здійснення героїчного або мужнього поступку, як це робить дух, як це спрямовує духовність. Але, в більший частині випадків совість сприймається як певний «злий володар» душі людини. Саме «муки совісті» сприймаються як безцінним духовним пластом світовій літератури, таким як «Гамлет» Шекспіра або «Американська трагедія» Теодора Драйзера, «Злочин та покарання» Ф.М. Достоевського, «Анна Кареніна» Л.М. Толстого. Феномен совісті пов'язують з непохитністю совісті, вона якби не залежить від самої людини, є другим «Я» особистості. Не випадково, в нагірній проповіді Господь Ісус Христос совість уподібнив «оку», за допомогою якого людина бачить свій моральний стан. Це всевидюче «око» не дає спокою людині, але тільки завдяки йому вона може бути людиною. Вже такий символ використовує В.В. Розанов, який зазначає, що для прояву совісті необхідна «деяка споглядальність, поглиблення у свій внутрішній світ, у своє сумління..., звернення уваги кудись усередину – до своєї душі [14, с. 85].

В.Д. Шадріков розглядає совість як «вияв духовності людини» [21, с. 9]. і це дійсно так. Якщо людина є прагненням бути людиною, прагненням, в якому розкривається його справжнє людське «Я», його духовний образ, його уявлення про те, яким вона має бути, то совість є засобом, який дозволяє його здійснити. Совість є оберегом людського в людині – його духовності. На думку М. Бердяєва «вона є цілісність духовної природи людини, її серцевина» [1, с. 150]. У Святому Письмі совість ще називається серцем. Совість є бажаною та діяльною силою людського духу, бо якщо совісті немає, процес духовного розвитку людини стає неможливим. «Духовність виступає, – відмічають П.В. Сімонов, П.М. Єршов, Ю.П. В'яземський, – як те, що називають почуттям обов'язку чи совістю» [16]. Функцію совісті виконує самосвідомість, яка сприймається як внутрішній голос людини. Сам термін «внутрішній голос» сягає ще від філософії Сократа, для якої характерне використання терміна «даймоній» (внутрішній голос, який у вирішальний момент застерігає людину від вчинку, що загрожує його благополуччю) [25].

Але, як існує совість в нашому сучасному суспільстві? Чому ми говоримо про антропологічну кризу, яка безумовне пов'язана з падінням авторитету совісті? В дисертаційному дослідженні, проведеному у 2000 році О.В. Єсєвій з питання розвитку совісті у старшокласників доведено, що кожний третій старшокласник не зміг дати визначення совісті, кожен четвертий учень негативно ставиться до совісті, вважає, що вона заважає жити, кожен третій учень має подвійне відношення до совісті і вважає, що у різних ситуаціях можна поводитися по-різному, тобто. йдеться про пристосуванство [6, с. 15]. Людей, які живуть по совісті, сприймають як «вимираючий вид» [15]. Якщо ми не усвідомимо причину такого дивного

та жахливого відношення ставлення до совісті, ми не можемо рухатись далі, забезпечити духовне сходження людини.

Для того, щоб уявити характер сучасних процесів, які визначають відношення до власної совісті необхідне уяснити характер цивілізаційного та духовного розвитку людства, виявити основні історичні етапи у розвитку духовності, як сукупності цінностей, смислів, переконань людства, які визначають характер нашого мислення, відношення до світу, ті чи інші поступки, стиль життєдіяльності. Розглядаючи характер духовного розвитку людства, автор виділив катарсичну духовність стародавнього світу та середньовіччя та інноваційну духовність, яка починає формуватися в кінці XV ст. та існує і в наші часи. Катарсична духовність сприяла становленню людини, як істоти, яка здатна до моральної саморегуляції та духовного очищення, дає можливість прислуховуватися до голосу власної совісті. На протязі майже десяти сторічч здійснювався процес духовного розвитку людства. Почалось формування історичних типів людини, першим з котрих з'явився Homo Esteticus – людина, яка під владою міфологічних уявлень, певних зразків мистецтва – поезії та античної драми, перших філософських доктрин, які поєднували людину, як мікрокосм, та Величезний та дивне створений космос, природу, закони полісу в межах цінностей космоцентризму, прагнула до духовного сходження, духовного очищення за допомогою катарсису. Далі виникає Homo Moralis – людина середньовіччя, для якої совість стала асоціюватись з відчуттям гріховного, відчуватись у формі страху перед Всевишнім. Вона відчувається як порівняння власних дій з божественним заповітом. Про це яскраве пише святий Ігнатій, який закликає «Розум людини невпинно спрямовувати погляди на духовне небо — Євангеліє, з якого, подібно до сонця, сяє вчення Христове; він повинен постійно спостерігати за серцем, за совістю, за діяльністю внутрішньою та зовнішньою»..., бо саме Христос здатний «перетворити твоє серце: зробити серце Боголюбиве з серця гріховного, зробити серце чисте, духовне, святе» [6].

В кінці XV сторіччя починає формуватися техногенна цивілізація, яка формує новий тип відношення до природи, розглядається як певна безмежна ресурсна база, а сама людина – ні як мета, а як засіб людський діяльності. Великі географічні відкриття сприяють поширенню експансії по відношенню до природи в межах усієї земної кулі, а виникнення работоргівлі посилює технократичне ставлення до людини. Епоха Відродження, Нового часу вимагають революційних змін в мисленні й діяльності, на тлі катарсичної духовності виникає нова – інноваційна духовність, яка прагне зберегти цінності попередньої епохи, але в значній ступені спрямовується на інтелектуальний та технічний розвиток самої

людини в інтересах зростання та удосконалення промислового виробництва. Інноваційна духовність акцентує увагу на розвиток розумових здібностей людині, що сприяє формуванню духовної витонченості, але орієнтує на утвердження цінностей антропоцентризму, розвиток свободи особистості, прагнення до утвердження її як індивідуальності. Здійснюється трансформація від цінностей соціоцентризму до цінностей індивідоцентризму, а згодом, й до егоцентризму, виникає антропологічна криза, яка пов'язана з втратою людини почуття совісті. Не випадкове В.Д. Шадріков підкреслює, що совість, насамперед, це – «якість, що протистоїть егоїзму, постає як, альтруїзм та жертовність» [21, с. 9].

Під впливом розвитку техніки змінюється сама людина, виникає Номо Faber – людина технічна. Під впливом конвеєрного виробництва на думку А. Швейцера одноманітність праці вбиває у робочого духовний початок, а безмежна інтенсифікація діяльності приводить до того, що у нього і залишається ні сил, ні часу щодо серйозної інтелектуальної діяльності. Люди, як вважає А. Швейцер, «перестають діяти, як живі організми, і все більше уподібнюються вдосконаленим машинам» [22, с. 47]. С.Н. Гавров і Т. Ашер, відзначають що «прискорення турбулентної гонці, наближення до порогових значень щодо адаптаційних можливостей людської психіки» [2, с. 163]. Змінюється мистецтво: театр замінюється кабаре, а роман – бульварною жовтою пресою. Філософія втрачає функції стража духовності, культури та мислення людини, бездумність стає для людини другою натурою. М. Гайдеггер вказує на зміну мислення людини, яке втрачає якості відкритості, стає обмеженим виробничою та технологічною функціональністю, воно стає лише тім, що обчислює та калькулює. «Тоді яка ж велика небезпека, – пише Гайдеггер, – насувається на нас? Байдужість до роздумів і повна бездумність, повна бездумність, яка може йти рука об руку з найбільшою хитрістю планування і винахідництва, яке обчислює» [19, с. 111]. Як наслідок, формуються людські якості людини, яку Г. Маркузе назвав одномірною, а Ортега-і-Гассет – людиною маси – безвідповідальною та байдужою людиною, яка мислить як усі, та задовільна тім, що мислить як усі. Е. Фромм пише про розвиток духу конформізму, нездатність до самостійного мислення. А. Швейцер вказує на втрату суспільством духу гуманізму. Гуманізм, на його думку залишає й сімейні стосунки і систему освіти, людина втрачає «послужливе ставлення до ближнього..., від покоління до покоління закріплюються стереотипи антигуманної соціальної поведінки» [22, с. 45]. Але суспільство, яке втрачає гуманізм, втрачає й совість, як інститут соціальної регуляції. На необхідність аналізу совісті не тільки як внутрішньо особистісного феномену, а як феномену соціальному звертають увагу сучасні дослідники. Так

В.Д. Шадріков вважає, що «совість є стійка підстава особистості в процесі її взаємодії з іншими людьми; це любов до ближнього» [22, с. 9]. Т.М. Султанова відмічає, що «раніше феномен вважали особистісним регулятивним механізмом, не приділяючи належної уваги вивченню об'єктивного участі совісті в реалізації суспільного контролю. Автором виявлено, що поведінка особистості визначається соціальними правилами» [17].

Совість в суспільстві масового споживання залишається як наслідок минулого часу. Вона проявляється в героїчних образах Олександра Дюма і Сервантеса – вірних честі мушкетерів та лицаря Дон Кіхота, мужності Джордано Бруно, Галілея, Марії Складовської Кюрі. Нова духовність впливає й на філософію. В.Д. Шадріков підкреслює, що вже в 18 сторіччі фактично втрачається інтерес до цієї проблеми, філософія ні залишила ні філософської спадщини, ні навіть філософського заповіту і тому при аналізі проблеми совісті дослідники звертаються до робіт філософів та вчених ХІХ – початку ХХ століття та починаючи з 80-х років ХХ століття і особливо останнім часом.

Чи можемо ми здивуватись тому, що сучасна людина втрачає почуття совісті? Ні. Це інша людина. Ми не повинні ні проклинати обставини, ні жолобитися на долю, ми повинні розуміти хід об'єктивних подій та шукати відповіді як нам жити. Т.М. Султанова вказує, що подальша судьба совісті як соціального інституту буде залежить від того, «як саме розвиватиметься людина, залежить від суспільного середовища, в якому він існує, від того, хто виховуватиме його, які зусилля він робитиме самостійно, щоб згодом стати високоморальною особистістю» [17]. Вона, насамперед, буде залежить від того, яка нова форма духовності буде відзначати пріоритет думок, певну філософську моду, актуальність тій чи іншою проблематики. Розглядаючи совість як основу духовно-морального виховання особистості, таку ж думку висловлює О.В. Єсева: «Відбулася переоцінка цінностей, виникла орієнтація на матеріальні цінності. Моральні цінності та ідеали відійшли на задній план. Все це веде до морального збіднення особистості. Відродження особистості можливе лише через духовну сферу» [7, с. 182].

Яка нова духовна сфера, який новий тип духовності має кардинально змінити ситуацію, дасть можливість формувати нову мораль, нову людину, змінити світоглядні цінності, відношення до совісті? Певним вікном можливостей, яке відкривається перед суспільством, надає можливості як подолання цивілізаційної кризи та подальшого розвитку самій людині є епоха становлення технотронного суспільства. Термін «технотронне суспільство» належить З. Бжезинському. У 1970 році в роботі «Між двома епохами. Роль Америки в технотронну еру» він констатує глобальний вплив технотронної революції та формування

технотронного суспільства, як якісного етапу розвитку людства. В чому бачить З. Бжезинський суть цього нового якісного етапу? Суть його в синтезі інформаційного та технологічного, в «збагаченні» «науковим і технічним знанням... виробничих здібностей», а також «заплідненні» ними «всіх аспектів життя» [24]. Що дає таке «злиття» інформаційних технологій та високих технологій промисловості для людини? П.С. Гуревич, оцінюючи книгу З. Бжезинського «Between Two Ages. America's Role in the Technotronic Era», наводить таку цитату З. Бжезинського: «Від чого страждає сучасна людина? Він страждає від непосильного фізичної праці, від виснажливої експлуатації. Все це породжує невдоволення робітників. Вони страйкують, борються за свої права, вимагають полегшити їхню долю. Однак в цьому протесті мало сенсу. Комп'ютерна техніка, яка швидко набирає силу, здатна взяти на себе всі виробничі операції» [4, с. 7]. Тобто, інформаційні технології здатні звільнити людину від влади машини, створити нову вільну та духовну людину, яка буде усвідомлювати свій високий статус, значення життя, буде здатне до почуття совісті, нових моральних відносин.

С.П. Штумпф вважає, що в цих умовах певним засобом стабілізації повинна стати нова форма духовності, яка буде здатна акумулювати певний спектр цих кардинальних змін та запропонувати шляхи подальшого розвитку [23, с. 3]. Безумовне, саме створення інформаційного суспільства вимагає подальшого розвитку інтелекту людини. Сучасні дослідники характеризують духовну ситуацію нашого часу, як «інтелектуальну революцію» [5, с. 58]. В таких умовах виникає об'єктивна потреба в формуванні духовності, яка має сприяти розвитку інтелекту та заснована на системі духовного розвитку Г. Гегеля до вищих форм розумової діяльності, модель інтелектуальної еволюції людства Огюста Конта від релігійної, метафізичної до наукової, концепція еволюційної трансформації Е. Тофлера, «третя хвиля» якої, заснована на науці, кардинально змінює світ, «сприяє певної гуманізації суспільства» [18, с. 404].

Орієнтація на розвиток інтелекту тим більш важлива, тому, що не звертаючи увагу на необхідність інтелектуального розвитку, як умови створення технотронного суспільства, здійснюються я й зворотні процеси. Так О.Є. Гомілко говорить про загрозу втрати людиною статусу розумною істоти та перетворення її на агресивного дурня» вказує на негативну тенденцію мракобісся, яка спрямована на «послаблення раціонального ресурсу» людини [3, с. 5]. О.Л. Жовтан підкреслює: «Процес падіння інтелекту і деградації людей в останні роки носить об'єктивний та закономірний характер.... Вже багато років ми дійсно спостерігаємо стрімкий процес деградації суспільного інтелекту,

інтелектуального потенціалу держави у всіх сферах нашого життя – в економіці, науці, освіті, культурі, інформаційному просторі, безпеці» [8].

Але, створення планетарної цивілізації та її подальша трансформація передбачає не тільки розвиток інтелекту, але й формування нової моралі, яка буде сприяти виживанню людства. Про необхідність творення нової моралі говорять й сучасні дослідники з проблем ноосферного розвитку цивілізації. Так В.В. Черноголовий, зазначає, що в «якісно новому середовищі проживання» виникає «моральна криза, з якою людство ще не стикалося ніколи», тому має бути здійснена «зміна свідомості людей на всій планеті, з урахуванням принципів нової ноосферної етики» [20, с. 140]. Г.Г. Зейналов і М.Є. Евсеньєва пишуть про те, що «від того, якою ця людина буде, якою буде система її моральних цінностей, залежить не тільки її особиста доля, без перебільшення можна сказати, і доля світу» [9, с. 126]. Саме це підкреслює В.О. Лозовой, коли зазначає, що в умовах глобалізації імперативом повинно бути твердження про те, що «людина розумна має стати моральною, це питання її життя і смерті. Оскільки інтелект не занурений у моральність може знищити не тільки навколо себе, а й самого себе» [11, с. 22].

Слід відзначити, що зв'язок інтелектуального і морального має не тільки форми бажання, він має більш глибоку внутрішню природу. Якщо Е.В. Ільєнков говорить про необхідність підкорити мораль науці, організувати мораль як певний науковий простір, де здійснюється вічне очищення теорій від помилок [10], Томас Метценгер заявляє про новий синтез морального та інтелектуального, підкреслюючи те, що «інтелектуальна чесність теж є окремим випадком духовності». На його думку, «якщо наука відмовляється від ідеалу інтелектуальної чесності, вона тим самим стає вже не наукою, а новим видом релігії». Тому, підкреслює Т. Метценгер, «духовна особистість завжди буде відкрита раціональним аргументам, бо не має причин від них ховатися. Духовність... виявляється епістемічною установкою, зосередженою придбання знань» [13]. Наука, таким чином, є не тільки актом творчості й важливим фактором соціального життя, але й проявом моралі в специфічній інтелектуальній діяльності по здобуттю знань, а мораль – міцної мотиваційної настановою, умовою існування науки. Совість вченого є умовою отримання істини.

Отже, найбільш оптимальною формою духовності може бути інтелектуально-моральна духовність, яка оснований ні тільки на інтелектуальних, але й на моральних засадах, використовує механізм моральної саморегуляції поведінки на основі совісті. Саме така нова форма духовності може повернути людині втрачене почуття совісті, сприяти поверненню її як духовної істоти. Не випадкове, аналізуючи зміст совісті, як прояву духовного, В. Д. Шадріков розглядає її з одного

боку – як результат духовної праці інтелекту, як відображення ідеалу людини, сфери смислів людини, а з іншого боку – як наслідок оцінки поступку та моральної норми, як «совісний акт – внутрішню діяльність, пов'язану з оцінкою власної поведінки, як своєрідну совісну рефлексію» [21, с. 9-10].

Інтелектуально-моральна духовність – це духовність, яка, насамперед, спрямована на формування пасіонарного відношення до творення нового світу, духовної інтеграції людства, тому вона має підґрунтя щодо відродження й активізації соціальної природи людини, має на меті формування духовного образу особистості, відродження совісті, як соціального інституту. Вона має мобілізуючий вплив на духовний стан людини, дає їй надію, силу і енергію саморозвитку і кардинального перетворення світу. Її формування здійснюється на протязі життя, але найбільш важливим є етап формування ціннісних орієнтирів молоді, де важливу роль можуть зіграти такі курси і навчальні дисципліни: «Осягнення світу», «Позитивне мислення особистості», «Причетність», «Мораль глобального світу», «Історія цивілізаційного творення», які спрямовано на формування необхідних якостей інтелектуально-моральної духовності – відкритості світу, інтелектуальності, здатності до творення, а також – формування певних моделей духовної особистості, – таких, як *Homo miratus* – людини, що усвідомила справжню красу і велич світобудови, і *Homo Rapturous* – людини захопленої, натхненна, *Homo Cogitas* – людини, яка прагне до активного використання розуму, *Homo Humanus* – людини, що розвиває свій розум, і формування *Homo Inspired*, – людини, спрямована на творення, і *Homo Enthusiastic* – людини, яка є мотивованою на творення, позитивну пасіонарність, – усіх цих моделей, як складових *Homo Spiritus* – людини духовної. Тільки *Homo Spiritus* – людина духовна буде здатна жити у новому світі по законам совісті, основним критерієм якої є почуття гармонії во всіх сферах діяльності, в стосунках з іншими.

Отже, розумінні сучасної ситуації з мораллю, почуттям совісті може бути здійснено на основі пізнання логіки історичного розвитку духовності. Якщо катарсична духовність спрямована на формування людини, пробудження почуття совісті, інноваційна духовність, яка спрямована на розвиток, самоствердження і самореалізацію людини у конкурентному середовищі так чи інакше притупляє відчуття соціальної відповідальності, нівелює роль совісті, як соціального інституту. Інтелектуально-моральна свідомість, яка спрямована на збереження Розуму у Всесвіті, людини, яка буде прагнути бути людиною, мати власну совість, буде орієнтувати його на почуття гармонії зі світом і соціумом, дасть надію на майбутнє. Формування почуття совісті можливе як за допомогою міцних духовних зусиль щодо формуванню

інтелектуально-моральної духовності, але й при умові повноцінної реалізації концепції технотронного суспільства, яке дозволить визволити людину як з під влади технічного пресу конвеєра, але також з жорстокої системи стосунків, де, говорячи словами Томаса Гоббса «людина – людині вовк». Філософія, слідуючи ідеї А. Швейцера про необхідність формування «оптимістичного світогляду», повинна прагнути до нової моралі, заснованої на почутті радісного і довірчого ставлення до світу, віру в силу розуму і гуманістичні ідеали людства, прагнути до формуванню людини духовної. Совість, яка має основу у всіх трьох відомих ліках культури: у пізнанні, відчутті та волі, може знайти власне існування за допомогою та основі інтелектуально-моральної духовності – духовності ХХІ століття, де совість є дитиною душі й розуму, важливим інструментом еволюції, аналогом класичного духовного акту, коли людина діє або мислить з урахуванням усвідомлення цінності свого життя, величі Всесвіту, почуття святості та благоговіння, які закріплюється духовним вихованням.

Література

1. Бердяев Н.А. О назначении человека. М.: Республика, 1993. 383 с.
2. Гавров С. Н., Ашер Т. Кризис глобализирующегося мира и переход к планетарной культуре. **НОВАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ: Междисциплинарный науч.-практ. сб.** Самара: Изд-во Самарского науч. центра РАН, 2007. С. 157–168.
3. Гомілко О.Є. Філософія як пропаганда у цифрових викликах мракобісся. Філософія в сучасному світі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 19–20 листопада 2021 р. // Ред. кол. Я. В. Тарароєв, А. В. Кіпенський, О. О. Дольська [та ін.]. Харків : Друкарня Мадрид, 2021. С. 5-8.
4. Гуревич П. С. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Знание, 1986. 64 с.
5. Дольская О. А., Голозубов А. В., Городыская О. Н. Человек в современном мире: на пути к новой парадигме образования: монография. Харьков: НТУ «ХПИ», 2016. 216 с.
6. Есева О.В. Воспитание чувства совести у старшеклассников. Диссертация на соискание ученого звания кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01, «Сыктывкарский государственный университет им. Питирима Сорокина», Сыктывкар, 2000, 190 с.
7. Есева О.В. Совесть – как основа духовно-нравственного воспитания личности в различных философских учениях. / Обучение и воспитание: методики и практика,. Сыктывкар, 2001, С. 182 - 186.

8. Жовтан О.Л. Деинтеллектуализация общества Хмельницкий институт Межрегиональной Академии Управления Персоналом, Украина // URL: http://www.rusnauka.com/33_OINXXI_2014/Politologia/7_179134.doc.htm
9. Зейналов Г. Г., Евсеньева М. Е. Человек экологичный: возвращение в мир природы. Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / под ред. О. А. Базалука. Киев: Издательский дом «Кондор», 2011. Т. 1. С. 124–137.
10. Ильенков Э.В. Гуманизм и наука. URL: <http://coollib.com/b/148129/read>
11. Лозовой В. О. Моральна культура особистості як серцевина її духовності. Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації: зб. наук. пр.: по матеріалам Міжнар. наук.-практ. конф. 5–6 листоп. 2014 р.: в 2 ч. : Ч. 1 / під ред. О. Г. Романовського, Ю. І. Панфілова. Харків: НТУ «ХП», 2014. С. 20–24.
12. Лоренц К. Агрессия (так называемое «Зло») / пер. с нем. Г. Ф. Швейника. Москва: «Прогресс», 1994. 272 с.
13. Метцингер Т. Наука о мозге и миф о своем Я. Тоннель эго. Москва: Изд-во АСТ, 2017, 498 с. (Золотой фонд науки).
14. Розанов В.В. Религия та культура. Т. 1. М: Правда, 1990. 636 с.
15. Святитель Ігнатій (Брянчанінов) – про покаяння. URL: <https://pravoslavna.volyn.ua/svyatyitel-ignatij-bryanchaninov-pro-rokaayannya/>
16. Симонов П.В. Происхождение духовности / П.В. Симонов, П.М. Ершов, Ю.П. Вяземский. – М. : Наука, 1989. – 352 с.
17. Султанова Т.М. О феномене совести как этической категории <https://doi.org/10.24158/fik.2019.5.4>
18. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: ООО "Фирма "Изд-во АСТ", 2004. С. 6–261.
19. Хайдеггер М. Отрешённость. URL: <https://cameralabs-org.turbopages.org/cameralabs.org/s/10512-otreshennost-martin-khajdegger-o-vychislyayushchem-myshlenii-i-osmyslyayushchem-razdume>
20. Черноголовый В. В. Экологические проблемы и ноосферное сознание. Вестник башкирского университета, 2008. Т. 13. № 1. С. 138–141.
21. Шадриков В.Д. Совесть: психолого-философский анализ. Психологический журнал, 2018, том 39, №1, с. 5–14.
22. Швейцер Альберт. Культура и этика. / пер. с нем. Н. А. Захарченко, Г. В. Колшановского / общ. ред. и пред. В. А. Карпушина. Москва: «Прогресс», 1973. 344 с.

23. Штумпф С. П. Природа духовности: автореф. дис. ... д-ра философ. наук. Специальность 24.00.01 – теория и история культуры. Красноярск, 2016. 44 с.

24. Brzezinski Z. Between Two Ages. America's Role in the Technotronic Era. New York, 1971. 335 p. URL: http://www.takeoverworld.info/Zbigniew_Brzezinski__Between_Two_Ages.pdf

25. Rosemary Moore. The Light in Their Consciences: The Early Quakers in Britain 1646—1666. Pennsylvania State University Press, University Park, PA. 2000. ISBN 978-0-271-01988-8

Ольга Дольська (Харків)

АКТУАЛЬНІСТЬ МЕТАФІЗИКИ У ПИТАННЯХ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОВІСТІ

«Метафізика захоплює і ставить під запитання буття самої людини»
(М. Гайдеггер)

Актуальність. Питання, яке, мабуть турбує не тільки автора статті, – це питання актуальності метафізики для сучасних досліджень і взагалі для сучасності. Ми чули про те, що метафізика вже «відійшла» у минуле, що її часи позаду, не актуальна тощо, тощо. Але аналіз останніх робіт, в яких лунають думки про її значення, як це не дивно, показує, що термін «зникла» ні яким чином не стосується нашого людського надбання у вигляді метафізики. Більш того, елементи метафізики я зустрічаю майже в усіх роботах про сучасність. І коли мова заходить про питання моралі, етики, метафізичне підґрунтя залишається все ж таки основним для відповідей і пошуків.

Мета статті. Мету я б сконцентрувала у простому питанні: Наскільки часто сучасні філософи звертаються до метафізики у питанні про совість? Саме відповідь на нього і дасть нам шляхи розуміння не тільки контексту, в якому розгортаються роздуми про сумління, але і окреслять траєкторії розвитку метафізики у сучасні тривожні часи.

Основна частина. Метафізика розгортається в трьох основних площинах. Перша – це філософія суб'єкта. Нагадаємо, що у традиції філософії суб'єкта одну з центральних позицій займають терміни *трансцендентне і іманентне*. Друга сфера – онтологія. Третя сфера – це